

Лекція 11. Толерантність в етнонаціональній сфері.

Перший президент незалежної України Л. Кравчук згадує, що не лише багато людей, а навіть депутатів, які прийшли до Верховної Ради першого скликання, не знали, що це за термін – «толерантність», який зміст він у собі несе. «Відтоді я чую це слово постійно з вуст політиків. Усі його залюбки вживають, а толерантності немає... Ми вже піднялися до розуміння термінології, але ще не піднялися до втілення в життя принципів, закладених у цьому понятті» [42:7].

Отже, сучасні поширені звернення до теми толерантності передусім мають завдячувати її внутрішній практичності у взаєминах між людьми на всіх рівнях від особистих до міжнаціональних, внутрішньодержавних і міжнародних. Інколи вони породжують ситуацію, коли майже кожний гуманітарій, політик, військовий експерт чи журналіст відчувають себе здатними сформулювати поради, як бути толерантним.

Толерантність як загальнолюдська цінність

Непримиренність у недалекому минулому двох світових систем – соціалістичної і капіталістичної, коли про толерантність не могло бути й мови, – під впливом глобалізаційних процесів змінилася на користь співробітництва й терпимості у взаєминах світового співтовариства. Глобалізаційні тенденції обумовлюють пошук нових форм стосунків між державами і, звичайно, і між людьми різних національностей. Проте зникнення загрози тотального взаємознищення двох світових систем не усунуло численних реальних конфліктів. За фасадом відродження поняття толерантності будується інший, можливо, більш ускладнений досвід непорозумінь та насильства.

За своєю природою поняття «толерантність» і «терплячість» синонімічні. Відповідно до тлумачного словника російської мови за редакцією Д. Н. Ушакова «толерантність» – похідне від французького *tolerant* – «терпимий» (подібні приклади синонімічності даного поняття наявні й в інших мовах, наприклад: нім. *Duldsamkeit* – *терплячість* і *Toleranz* – *толерантність*) [43: 276]. У словнику В. І. Даля слово «толерантність» трактується як властивість або якість, спроможність чого-небудь або кого-небудь терпіти «только по милосердию, снисхождению». Подібно трактує це поняття й більшість сучасних словників. Розширене визначення толерантності, що розкриває необхідність і позитивну сутність даної якості, міститься в Стислій філософській енциклопедії: «Толерантність» (від лат. *tolerantia* – терпіння) – терплячість до іншого роду поглядів, вдач, навичок [52].

Толерантність – це передусім визнання того, що всі ми як особистості, як представники різних соціальних і національних груп, носії певної культури, відрізняємося один від одного. Вже самі ці відмінності є самодостатньою цінністю і потребують уваги чи захисту. Діяти разом, залишаючись різними, – цю засадничу мету можна реалізувати за допомогою толерантності. Остання є необхідною передумовою ефективних дій у творенні демократичного суспільства. Взаємна терпимість може забезпечити етнополітичне та етнокультурне підґрунтя у соціально-економічному розвитку полінаціональної держави.

Актуальність і правомірність постановки проблеми «толерантність» також зумовлена характерним для сучасності процесом наростання інтеграції і глобалізації. Останні знаходять вияв у тенденціях розвитку світової економіки і політики, у подоланні минулого протистояння двох світових політичних систем і відповідних воєнних блоків, деідеологізації, виникненні глобальних проблем і становлення планетарної свідомості. Звідси дедалі значущим стає завдання пошуку шляхів і засобів входження в новий європейський та загальносвітовий етнополітичний простір. «Ми всі прагнемо безпеки й воліємо свободи, – слушно наголошує англійський філософ В. Нейган, – та чи здатні ми навчатися культурної, психологічної толерантності та інституціоналізувати її так, щоб забезпечити ці блага для «інших», чужих, тих, кого не включаємо до «ми»?». «Толерантність, – справедливо наголошує Е. Соловйов, – це етичне самообмеження концептуальної непримиримості».

Для того, щоб піднести громадську свідомість, звернути увагу на небезпеку, приховану в нетерпимості, протидіяти її проявам, сприяти формуванню психології толерантності та вихованню в її дусі поваги, ЮНЕСКО проголосила 16 листопада щорічним Міжнародним днем *толерантності*. Проголошенням цієї дати не перекриває і не вичерпує, звичайно, гостроти самої проблеми транскультурних зв'язків і всезростаючої глобалізації. Філософією цього співіснування мають стати не протистояння, підозри чи насильство, а довіра, злагода, відкритість сердець, бажання і вміння чути та розуміти один одного як на мікро-, так і на макрорівні.

На державному рівні реалізація принципу толерантності передбачає існування справедливого та неупередженого законодавства, дотримання правопорядку, судово-процесуальних та адміністративних норм. У соціальному плані толерантність особливо важлива тим, що характеризується глобалізацією економіки і зростаючою мобільністю, прискореним розвитком комунікацій, інтеграції та взаємозалежності, великомасштабними міграційними процесами і переміщенням населення, урбанізацією і трансформуванням соціальних моделей. Оскільки кожна частина світу характеризується розмаїттям, ескалація нетерпимості та розбрату постійно загрожує всім регіонам. Виховання в дусі толерантності починається з прищеплення людям знань про їхні права та свободи з метою забезпечення їхньої реалізації та зміцнення прагнення кожного до захисту прав інших.

Власне толерантність сприяє конструктивному вибору «золотої середини», коли людям з різними соціальними, релігійними чи етнічними поглядами треба жити не для себе і не для інших, а з усіма разом.

Толерантність в етнонаціональній сфері

Дослідники відзначають, що в етнонаціональній сфері толерантність набуває значення найважливішої умови розв'язання можливих суперечок або їх попередження, примирення ворогуючих сторін, дотримання терпимості в міжнаціональних стосунках, не застосування сили тощо [54: 136]. Держави – члени ООН з питань науки, освіти і культури в «Декларації принципів толерантності» (1995 р.) вказали на *основні прояви нетолерантності в етнонаціональній сфері*. Серед них варто назвати акти нетерпимості, насильства до національних меншин; тероризм, ксенофобію й агресивний націоналізм;

расизм, антисемітизм; відчуження, маргіналізацію та дискримінацію щодо національних, етнічних, мовних та релігійних меншин, біженців, робітників-емігрантів, іммігрантів та соціально менш захищених груп у суспільстві; акти насильства та залякування щодо окремих осіб, які реалізують своє право на свободу думки і висловлювання переконань. Вищеназвані та інші нетолерантні стосунки щодо інших національностей останнім часом почастишали і становлять загрозу зміцненню миру та демократії на етнополітичному й міжнародному рівнях.

Розглядаючи конфлікти, що вибухають поміж різними людськими угрупованнями, об'єднаннями на основі етносу, релігії або політичної totoжності, варто пам'ятати, що справедливість і людська гідність не існують без визнання прав кожної людини, незалежно від того, до якої спільності вона належить.

Професійна демократична влада неможлива без терпимості та дотримання норм права. Спроба створення етнічно однорідних держав, етнічні чистки, геноцид, насильство є насамперед ознаками неспроможності політичної влади, яка немає права визнаватися легітимною світовим співтовариством. Будь-яка нетолерантна соціальна чи етнічна група ризикує втратити своє обличчя та самі основи своєї ідентичності. Толерантність є необхідною умовою реального самовизначення окремих людей та різних спільнот.

У наш час ідея толерантності має практичну цінність, якщо говорити про вплив певних суспільних патологій на національну гідність пересічних громадян. Звичайно, маються на увазі такі хвороби сучасного складного суспільного ладу, як расова дискримінація, апартеїд, міжетнічна ворожнеча, геноцид, лінгвіцид, етнічні чистки та, врешті-решт, усі ті суспільно-політичні наслідки, що спричиняються ксенофобськими ярликами, які їх навішують на ті чи інші етногрупи, як критерій того, кому в житті розкошувати, а кому бути приреченим на животіння або смерть. Помітну роль толерантності у формуванні громадсько-правового ладу (як на місцевому й регіональному, так і на глобальному рівнях) надто добре видно, коли все це розглядається в контексті етнодискримінації, репресій, масових убивств, згвалтувань, зникнення людей й інших кричущих порушень прав людини та норм людської моралі. Відомий європейському рухові толерантистів С. Кастелліан (XVII ст.) вважав, що той, хто вдається до таких злочинів, має подумки поставити себе на місце гнаного. Доля останнього повинна уявлятися йому тим більше жахливою.

Водночас мусять існувати моральні та правові межі самої толерантності. Може навіть бути так, що толерантність до расизму чи етноциду буде аморальною і непробачною. Моральна відповідальність та юридичний професіоналізм вимагають належної оцінки того соціального контексту подій у суспільстві, де обов'язкова толерантність, а де з нагляду моралі і права доцільна нетолерантність. Іншими словами, йдеться про певний ступінь нетолерантності тоді, коли ідеали безпеки людини та її основних свобод зазнають нападів з боку тих сил, які відкидають правопорядок як перешкоду на шляху нехтування людськими цінностями.

При формуванні толерантних стосунків між етнічними групами включаються певні *соціально-психологічні механізми*: соціально-перцептивні, компенсаторні та регресивні. *Соціально-перцептивні механізми* аналізуються на основі

виділення в міжетнічних відносинах групи специфічних емоційно-атрибутивних феноменів, що «працюють» в умовах міжетнічної напруженості. Такими феноменами можуть бути такі: посилення міжгрупових відмінностей і зменшення відмінностей всередині групи; збільшення «позитиву» в оцінці власної групи (тобто поглиблення етнокультурних меж); пошук винного за етнічним критерієм; проектування негативних почуттів, якостей, неприйнятних для власного народу, на інших. Провина, відповідальність за невдачі (в економіці, політичній сфері і т. д.) власного народу переноситься на інші групи або їхніх лідерів, тобто вибудовується пошук причин зовні, а не всередині. Дія *компенсаторних механізмів* у міжетнічних стосунках розглядається як результат сформованого комплексу «групової неповноцінності». Він включає гіпертрофоване почуття образи, усвідомлення маргінальності, руйнацію етнічної спільності як цілого.

Антиасиміляційні настрої, що виявляються у вигляді відновлення комунікативних функцій «рідних мов», відновлення елементів традиційної культури тощо, переростають у рух за відновлення гідності, які починають сприйматися не тільки в психологічному плані, але і як потреба самоствердження аж до суверенітету етноспільнот в різних формах.

Стосовно питання про те, що таке *міжетнічна толерантність*, серед етнологів і етнопсихологів постійно точаться дискусії. Найбільш поширеним є *розуміння толерантності як індиферентності до етнічних відмінностей*. Воно нерідко зустрічається серед людей із високою діловою або загальнокультурною орієнтацією в життєвих настановах, насамперед серед вчених-природознавців, математиків, економістів. Але, буває, його поділяють і ті, хто, як говориться, «втомився» від етнічних, національних проблем і хотів би звести їх «на нуль», проте в реальності таке «рішення» є просто неможливим. Важливо також враховувати, що люди із середовища груп, які не домінують, часто сприймають саму постановку проблеми про толерантність як засіб стимулювати «терпіння», «терплячості», а індиферентність у міжнаціональному спілкуванні – як прагнення забути про потреби народів або навіть як асиміляторські тенденції. От чому розуміння толерантності має не тільки наукове, але і практичне, ідеологічне й політичне значення.

Виходячи з вище сказаного, можна дати наступне визначення поняття «етнонаціональна толерантність». *Міжнаціональна толерантність – це моральна якість особистості, що характеризує терпляче ставлення до інших людей незалежно від їх етнічної, національної або культурної належності; терпиме відношення до іншого роду поглядів, вдач, навичок, необхідне стосовно особливостей різноманітних культурних груп або до їхніх представників*. Вона є ознакою впевненості в собі й усвідомлення надійності своїх власних позицій, ознакою відкритого для всіх ідейного плину, що не боїться порівняння з іншими точками зору і не уникає духовної конкуренції. Міжнаціональна толерантність виражається в прагненні досягти взаємної поваги, розуміння й узгодження різнорідних інтересів і точок зору без застосування тиску, переважно методами роз'яснення і переконання. Таким чином, у нашій роботі ми будемо розглядати толерантність не як позицію самообмеження і навмисного невтручання, згоди на взаємну толерантність, а як *прийняття інших такими, якими вони є, і готовність взаємодіяти з ними*.

Міжетнічна толерантність виявляється у вчинках, але формується у сфері свідомості і, звичайно, тісно пов'язана з етнічною ідентичністю. Всі види гіперідентичності підвищують рівень інтолерантності в міжетнічних установах. Але на цій підставі вважати етнонаціональну самосвідомість небезпечною, не згадувати про неї було б помилкою, оскільки це веде до посилення складності міжетнічних відносин. Не етнічна самосвідомість узагалі, а гіперболізація її (егоцентризм, етноегоцентризм тощо) негативно впливає на толерантність. Переростання етнічної самосвідомості в гіперідентичність і зростання інтолерантних установок пов'язані не тільки з процесами в психічній сфері, але й у сферах соціального, економічного та політичного життя.

Як бачимо, при психологічному підході сприйняття і відчуття погрози інтерпретується як ситуація, що породжує інтолерантність у міжетнічних взаємодіях. Виходячи з визначення толерантності, ідентифікуємо *інтолерантність як якість особистості, що характеризується негативним, ворожим ставленням до особливостей культури тієї або іншої соціальної групи, до інших соціальних груп у загальному або до окремих представників даних груп.* Що ж стосується дії ситуативного чинника у великих групах, то соціологи і соціальні психологи виділяють у якості сприятливих такі ситуації, коли етнічні групи мають загальні цілі, інтереси, залежать від співробітництва, взаємодіють при позитивній підтримці уряду, що будує свою етнополітику на засадах інтернаціоналізму.

Етнотолерантність сьогодні – це не ігнорування національного, а, навпаки, максимальна увага до національних інтересів народів, піднесення їхніх духовних цінностей до рівня міжнародних, загальнозначущих. Водночас це означає залучення всіх народів до скарбниці загальнолюдських цінностей, пріоритетними серед яких є ідеї гуманізму, демократії, прав людини.

За таких умов національна самосвідомість органічно з'єднується і вписується в контекст інтеграційних процесів, перетворюється в діючий чинник не розмежування, а зближення народів, сприяє становленню єдиної світової цивілізації. На порядок денний виноситься нове завдання – консолідація людства заради виживання перед загрозою глобальних проблем, зберігання світу, усвідомлення себе і виживання як єдиного людського роду. Й інтернаціоналізм дійсний, загальнолюдський, тобто інтернаціоналізм як гуманізм, повинен відіграти в цьому процесі свою інтегративну роль. Мова, по суті, йде про інтернаціоналізм не тільки як про політичну, але і як морально-етичну категорію, загальнонаціональну і загальнолюдську цінність. Саме на цій площині стоять такі людські якості, як братерство, доброта, відкритість, порядність, спроможність зрозуміти і прийти на допомогу, толерантність, відчуття загальної долі, загальної відповідальності за майбутнє. У такому розумінні інтернаціоналізм набуває спроможності являти собою вищий духовний щабель інтелігентності, гуманності й чуйності до культурного, духовного досвіду інших народів.

На перший погляд може здаватись очевидним, що інтереси національностей найкраще захистять власні держави. Але історія розпорядилася інакше. Зараз більше трьох тисяч народів, які населяють нашу планету, проживають менше ніж у 200 державах, більшість із яких поліетнічні. І будь-які спроби привести ці цифри у «відповідність» до стандартів титульної нації могли б викликати (а часто

і викликають) міжетнічні та міждержавні конфлікти з катастрофічними наслідками.

Етноспільноти в соціумі

Найменш вибухонебезпечними є ті поліетнічні країни, які утворилися внаслідок природної міграції їхніх національних груп і в яких сильна централізована влада максимально сприяє розквіту всіх етносів, які там проживають.

Формуючись протягом тривалого історичного періоду в складі певної країни, національні спільноти значною мірою асимілюються з основним етносом у культурному, економічному, політичному та інших аспектах. Часто трапляється, що значна кількість представників тієї чи іншої національної групи належить до цієї меншини лише за походженням чи записом у паспорті. З основним же етносом вони мають спільні рід діяльності, економічне та політичне становище, спосіб життя, менталітет, мову тощо. Як бачимо, утворення етногруп на території певної держави шляхом природної міграції зовсім не є запорукою міжнаціональних конфліктів. Але конфлікти можуть бути спровоковані як основним етнічним населенням завдяки дискримінації етноспільнот, так і національними меншинами через надмірні вимоги до країни проживання.

Зазначаючи значних утисків, національні групи організовуються для протесту і використовують усі доступні методи боротьби для досягнення своїх цілей – від легальних акцій до терору. Керівництво країни даремно намагається придушити такі протести основними методами, часто лише сприяючи посиленню опору. Надмірні поступки, як правило, призводять до того, що етногрупи збільшують свої вимоги, домагаючись серед решти етносів більш привілейованого становища. Подібна ситуація спостерігається сьогодні в деяких країнах Європи і Північної Америки. У США, наприклад, негри з дискримінованої меншини перетворюються на привілейовану частину населення і продовжують посилювати свої вимоги.

Те ж саме, але у витонченішій формі відбувається і з єврейськими національними меншинами. Спекулюючи на трагічних сторінках своєї історії (єврейські погроми, геноцид під час Другої світової війни), користуючись могутньою підтримкою міжнародних сіоністських центрів, єврейські общини намагаються захопити основні позиції в усіх сферах суспільного життя в тих країнах, де вони мешкають. Діяльність їхніх національно-політичних та громадських організацій спрямовується на те, щоб зайняти привілейоване становище в суспільстві, зосередити у своїх руках важелі впливу на суспільне життя: політику, фінанси, управління, культуру, освіту, науку, медицину тощо. Для основних етносів важливо не підпадати під вплив таких етноспільнот. Тут необхідно віднайти «золоту середину». Звичайно, права національних меншин не повинні обмежуватися, але їхні надмірні вимоги, які шкодять основному етносу чи іншим національним меншинам певної країни, потрібно стримувати.

Намагання проросійських сил увести в Україні другу державну мову має антиукраїнське нетолерантне спрямування, дискримінаційний характер щодо етнічних українців й інших національних спільнот України, шкодить суверенітету й міжнародному іміджу країни. Чому росіяни в Україні повинні мати більше прав, користуватися більшою повагою, ніж поляки, євреї, греки,

інші народи? Будь-яке намагання виділити росіян серед решти національних меншин України було б не лише несправедливим, але і згубним для країни в цілому. Проросійські національно-політичні рухи, домігшись задоволення своїх вимог один раз, згодом посилюватимуть їх. А за ними з тими ж претензіями цілком справедливо виступатимуть і решта національних меншин.

Конституцією 1996 р. усім національним спільнотам України надані найширші права, які відповідають принципам сучасного права та моралі, і спроби будь-якої національної меншини одержати додатково ще якісь привілеї буде розцінюватися як посягання на суверенітет країни, як антидержавна діяльність і обмежуватися у відповідності з чинним міжнародним і національним законодавством. Повчальним прикладом і водночас застереженням може бути гіркий досвід сучасної Молдови, від якої російська етногрупа відірвала частину території, утворивши так звану Придністровську республіку. Подібні зазіхання небезпечні й поширені також і в Україні, особливо в Криму, на Донбасі та деяких інших регіонах компактного проживання етнічних росіян. Не дивлячись на те, що російська громада не зазнала утисків з боку української держави, росіяни часто-густо демонстративно зневажають закони України, домагаються для себе особливого статусу, прагнуть об'єднатися з Росією або увійти до її складу. За такої ситуації відповідальність за можливі втрати суверенітету України внаслідок активізації національно-політичної діяльності російської меншини повністю покладається на політичне керівництво країни, оскільки його прямим обов'язком є обмеження і ліквідація антидержавницької діяльності будь-яких політичних сил.

Толерантність в етнополітиці, практичній діяльності із урегулювання міжнаціональних суперечок з необхідністю має здійснюватись на певних принципах, серед яких заслуговують на увагу такі:

- верховенство права при вирішенні спірних проблем і встановленні міжнаціональної злагоди й порозуміння;
- терпимість влади на непереслідування ненасильницького опору несправедливості (популярність акції непереслідування за громадянську непокору набула апогею в США під час масового руху проти війни у В'єтнамі або антиукраїнські акції в Криму за приєднання півострова до Росії);
- визнання наявності в суспільстві різних поглядів на етнонаціональні потреби, інтереси та сподівання;
- конкуренція в пошуках етнополітичної істини на шляхах демократії та консенсусу;
- урахування правила: «Не роби іншому того, чого собі не бажаєш».

Етнічна толерантність, таким чином, характеризує суспільну схильність особистості до контактів з представниками інонаціональних груп, ступінь розуміння інших культур, є основою для формування лінії поведінки в життєвих ситуаціях.

У цьому зв'язку варто враховувати думку соціологів США, які виділяють *три можливі варіанти поведінки етногруп* чи особистісних стратегій:

1. Стратегія ізоляції – настанова на національну замкнутість, створення мононаціонального середовища;

2. Стратегія дискримінації – настанова на забезпечення домінуючої ролі своєї етнічної групи в основних сферах життєдіяльності суспільства;
3. Стратегія інтеграції – готовність до встановлення ефективної рівноставної взаємодії людей різних національностей.

Саме третій варіант відповідає вищезазначеним принципам. Таким чином, стає очевидним, що зовсім недостатньо вкоренити турботу про гарне право, засноване на толерантності, не піклуючись про вирішення нормативних дилем, що стосуються відносин між людиною, правом та суспільством.

Відомо, що в Європі зростає число мігрантів з мусульманського світу. Схоже на те, що мирне спільне проживання мусульман і християн у Європі, із регулярним зростанням мусульманської громади, завершується. На зміну йому приходять часи більш конфліктного співіснування, що в разі ігнорування вирішення релігійних та етнічних питань з боку влади може істотно загостритись у найближчому майбутньому.

Реальні сутички розпочалися в 2004 р. після вбивства мусульманськими екстремістами відомого голландського режисера Тео ван Гога, якого звинуватили в тому, що він зняв образливу для ісламу кінокартину «Покірна». У фільмі були представлені неприйнятні для мусульман кадри з оголеним жіночим тілом і розписаними аятами з Корану. У результаті на території всієї країни дійсністю стали випадки підпалу мечетей. Рівень ненависті місцевого населення до мусульман дійшов такої межі, що були атаковані деякі мусульманські школи. У свою чергу голландські політики виступили з ініціативами, спрямованими на обмеження ісламської пропаганди в мечетях країни. У відповідь мусульмани почали палити християнські церкви та влаштували демонстрацію проти екстремізму. Одне із ісламських терористичних угруповань за межами країни висловилося про свою готовність нанести по Нідерландах удари, якщо не будуть зупинені гоніння на їхніх одновірців. Депутати парламенту Голландії висунули вимоги змінити законодавство. Вони вважають, що необхідно заборонити служити в мечетях імамам, які не проходили навчання в Нідерландах.

Реакцією в Німеччині на загострення на ісламському ґрунті в Голландії стала пропозиція від одного з німецьких політиків вимагати від мусульман, що приходять до мечеті, читати молитви лише німецькою мовою. Країна не може миритися з тим, що молитви в мечетях вимовляються мовою, яка не зрозуміла тим, хто не є частиною мусульманської громади.

Наразі мусульманські рухи в європейських країнах набувають рис значного організаційного зростання. Системний характер мусульманських організацій на території держав ЄС, про який вже є підстави говорити, свідчить про те, що наступним кроком стане масштабний похід представників мусульманських громад у владу.

Оптимальним шляхом для держав Європейського Союзу було б направлення мусульманських громад у русло толерантної європейської політичної культури, що, у свою чергу, дозволило б уникнути соціально-політичного відчуження європейських мусульман і перетворення їх на маріонеток в іграх радикальних та екстремістських сил. Проблеми з мусульманами є ідеальним ґрунтом для поширення ідей фашизму, які поступово набирають популярності в країнах ЄС. З огляду на це, нинішня європейська еліта стоїть перед серйозним

випробуванням вирішення проблеми суспільного консенсусу, за якого жодна громада в країнах Європейського Союзу не відчувала б себе ображеною.

Використання міжетнічних конфліктів з політичною метою містять небезпеку для «нового» розумного світового ладу. На нашій планеті є 132 країни із населенням понад мільйон чоловік кожна. З них 12 країн етнічно є майже однорідними, у 25 країнах одна етнічна група складає 90 % населення, у 31 країні одна етнічна група складає 50 %, а в 39 – країнах жодна з етнічних груп не складає більше 50 % населення. Ці статистичні дані дуже переконливі й водночас тривожні: етнічно однорідна держава – це виняток. Будь-яка вимога щодо того, що держава має бути етнічно однорідною, є політичною провокацією, що загрожує конфліктом, який з часом може призвести до класичних проблем і загрози міжетнічному миру та безпеці, можливості масових порушень прав людини, вимушених міграцій.

Сплески міжетнічних конфронтацій досягають своїх вершин, коли країни і народи вступають у смугу кризового безладдя як політичного, так і економічного. По-перше, виникає питання: хто винен? Звичайно, чужоземці: євреї, які начебто зайняли всі ключові місця в бізнесі; «особи кавказької національності», без яких начебто не обходиться жодний злочин; цигани, які нібито тільки і вміють, що красти, танцювати і співати під гітару; москалі, які ніби спричинили численні біди українцям, тощо.

Ідеологія недавнього минулого декларувала створення на 1/6 частині земної суші нової людської спільноти – радянського народу. І здавалося, мета була досягнута: великій спільній культурі слугували люди різних національностей і рас. Ми пишалися досягненнями грузинського кінематографу, українськими співцями, вірменськими художниками, а Расул Гамзатов, Едуардас Межелайтіс, Олжас Сулейменов були для нас аж ніяк не іноземцями. Але радянські часи ніяк не можна назвати періодом міжнаціональної ідилії, тому що не можна стерти із пам'яті переселення цілих народів, стерилізацію національних культур, волонтаристський розподіл кордонів між республіками...

Виселення цілих народів, ведення позаправової боротьби з космополітизмом, перекроювання на свій манер історії й географії не пройшли безслідно. Тектонічні за своєю силою соціальні зрушення оголили старі проблеми й привели до появи нових. Чи будемо ми такими терпимими і уважними один до одного, щоб зрозуміти: ця проблема не потребує «хірургічного» втручання? Скальпель, устромлений Кремлем у тіло Чечні, лише нашкодив, породивши нове явище – тероризм і страх у країні. І це досить сумне явище. Адже жити нам все одно поряд і разом. Так розпорядилася історія.

Але коли сформований стереотип упередженості до певних національностей, то досить невеличкої іскри, щоб пролунав вибух. Ось один із нетипових, але повчальних прикладів у Москві. Масла у вогонь підлили вісім хуліганів, які на вулиці Юності напали на азербайджанців – торговців квітами. Це сталося 18 квітня 2002 р. Після бійки трьох торговців відправили з тяжкими травмами до лікарні. Тому в суботу біля кожної станції метро та біля всіх ринків було виставлено посилені наряди міліції. Чорношкірі студенти московських вузів суворо виконували рекомендацію Асоціації іноземних студентів у Росії: застатися харчами і з п'ятниці до понеділка не залишати гуртожитків. Багатьом посланцям із заможних країн ці заходи видалися малоефективними, і вони на три

дні переселилися до дипломатичних місій своїх держав, де охорону було помітно посилено. Ті студенти, що їх не змогли прийняти посольства, запасалися не лише продуктами, а й бейсбольними битками. Азербайджанські, вірменські, грузинські родини не відпустили своїх дітей до школи. Але хоч, як це не дивно, усі ринки Москви цього дня працювали, однак особливого напливу покупців не було. Москвичі вирішили відсидітися вдома або на дачах. Усупереч очікуванням субота була відносно спокійною. Та й у ніч із суботи на неділю зафіксовано лише один напад на іноземця: на Арбаті було побито третього секретаря посольства Великобританії. Невідомі, які перетинали пішохідну вулицю на «Мерседесі», вискочили з машини, вдарили дипломата кілька разів по голові й помчали до центру. Міліції затримати їх не вдалося.

До речі, саме 20 квітня того ж року російські газети за якимсь дивним збігом широко розповіли про положення Закону «Про громадянство Російської Федерації». Цей закон містить жорсткіші вимоги до тих, хто бажає стати громадянином Росії: з'явилася вимога про обов'язкове знання російської мови та Конституції країни, про необхідність прожити в Росії п'ять років від дня одержання посвідчення на проживання. Коментуючи положення Закону, преса зазначала, що він має поставити заслін проникненню до країни «всіляких покидьків суспільства». В цьому прагненні бритоголових та законодавців Росії цілком збіглися. Тільки перші віддають перевагу очищенню Росії за допомогою фізичної сили, а другі – силою закону. Чимало спостерігачів у Москві тепер міркують: випадково чи ні коментарі до Закону та детальні розповіді про програмні цілі неонацистських організацій з'явилися в газетах одного й того самого дня і навіть органічно доповнюють одне одного?

З одержанням конституційного права свободи слова ми вільно можемо говорити про свої симпатії та антипатії, починаючи від закидів у бік якихось дій президента чи урядовця і закінчуючи нашою неприязню до представників певних етнічних груп. Але тут ми ризикуємо, сп'янівши від свободи, перейти межі, за якими свобода обертається на вседозволеність. А остання – це шлях до нетерпимості і нетолерантних вчинків та дій.

Держава та етноси: проблеми толерантності в умовах суперництва і співробітництва

Проблема толерантності державних інституцій та політичних об'єднань, що репрезентують інтереси національних меншин, стала актуальною внаслідок глобальних процесів, пов'язаних з так званим «етнічним ренесансом». Цей феномен виявився реакцією на тенденцію світової культурної уніфікації, призвів до зростання національної самосвідомості та прагнення до збереження національної своєрідності. Етнос намагається консолідуватися як політична сила, закріпити свої політичні права аж до утворення автономії та незалежної держави.

Етнічний ренесанс – передумова і один із шляхів та засобів вирішення багатьох проблем, що існують у сучасному поліетнічному суспільстві. Цей процес сприяє, по-перше, зближенню ціннісних духовних та культурних надбань різних етнонаціональних спільнот, по-друге, пом'якшенню класового розшарування, протистояння і боротьби, по-третє, встановленню тісних і конструктивних відносин людини з великим деперсоніфікованим суспільством. До цього слід

додати і те, що в посттоталітарних суспільствах етнічне відродження допомагає усвідомленню й утвердженню свого етнічного чи національного «Я» або «Ми», а також досягненню й захисту культурно-масових й інших пільг та привілеїв для непривілейованих спільнот на принципах толерантності.

Прийнята Радою Європи Європейська Хартія регіональних мов та мов національних меншин спрямована на захист мов з невеликою кількістю носіїв. Така подія продиктована толерантним усвідомленням того, що «охорона і розвиток регіональних мов або мов національних меншин у різних країнах та регіонах Європи є важливим внеском у розбудову континенту на принципах демократії та культурного розмаїття в рамках національного суверенітету і територіальної цілісності». Країни, що підписали цю Хартію, зобов'язалися «сприяти використанню регіональних мов або мов національних меншин в усній і письмовій формі, у державному та приватному житті і/або заохоченню такого використання».

Історія знає приклади активної реакції меншин на посилення нетолерантної асиміляційної політики. Чи не першими до такої політики вдалися англійська адміністрація в Ірландії та російська влада щодо України, Білорусі та Польщі? У першій половині ХІХ ст. англійська влада розгорнула масову кампанію винищення ірландської мови, яка проводилася жорсткими методами – аж до перейменування топонімів, покарання учнів за вживання ірландської мови або навіть окремих ірландських слів у межах школи тощо. Вибір такої політики значною мірою зумовлений історично сформованим характером взаємин між ірландцями та Великобританією. Ірландія вважалася найменш лояльною частиною Об'єднаного Королівства, тому влада намагалася позбавити її мешканців національної ідентичності. Показово, що мовна політика щодо Уельсу, населення якого зберегло свою мову, але при цьому не виявляло активних сепаратистських намірів, була значно ліберальнішою.

Сучасну політику офіційного Лондона щодо Шотландії та Уельсу «можна розцінювати як спробу «превентивного» розв'язання проблеми, яка поки що не є гострою. Націоналістичні настрої у Шотландії ще не настільки сильні, щоб змусити британський уряд застосовувати якісь особливі заходи; в Уельсі позиції націоналістів ще слабші. Лейбористський уряд вирішив зробити «крок на випередження», призначивши референдум про надання автономії для Шотландії та Уельсу. Такий підхід є взірцем демократичного розв'язання національної проблеми. У ситуації, що розглядається, уряд Британії діє не як представник егоїстичних інтересів національної більшості, а намагається врахувати інтереси всіх національних груп, а також переважаючі тенденції суспільного та національного розвитку, властиві Британії та Європі в цілому, виходячи з нової системи цінностей, покладеної в основу соціальної та національної політики європейської спільноти.

Асиміляторська політика колишньої Росії щодо України та Білорусії нагадує політику Англії щодо Ірландії. Відомий указ Катерини ІІ, в якому російській адміністрації цих територій давалася вказівка викоринити в населення України, Білорусії, Смоленщини (остання на той час була переважно білоруськомовною) уявлення про себе як народи, відмінні від великоросів. Найбільша увага приділялася саме Україні, оскільки сепаратистські настрої останньої були

найпоширенішими, а з часів Гетьманщини збереглися автономні соціальні та освітні інституції.

Якщо більшій частині Ірландії у 20-х р. ХХ ст. вдалося вибороти незалежність, то Україна на той час здобула лише формальну державність як республіка у складі колишнього СРСР, де національне відродження (назване згодом «розстріляним») поступилося місцем відновленню асиміляторського державного курсу, який проводився в умовах тоталітарного суспільства.

Саме та обставина, що український етнос, як і інші національності на території колишньої Української РСР, фактично мали статус національних меншин, зумовила відсутність будь-яких національних образ щодо українського народу та держави після здобуття незалежності України. Якщо у свідомості національних меншин й існують якісь національні образи, то вони адресовані колишньому Радянському Союзу: у кримських татар та німців – за депортацію, у поляків, угорців та румунів – за репресії проти національно свідомих представників цих етносів. Характерно, що саме ті національні меншини, у свідомості яких яскраво виявлені ці історично сформовані образи щодо радянського режиму, лояльніші до самої ідеї української державності, аніж ті меншини, у свідомості яких ці образи майже відсутні.

Разом із тим тоталітарний характер радянського політичного режиму сприяв формуванню особливої соціально-психологічної атмосфери недовіри та ворожості, у тому числі й у сфері міжнаціональних відносин. Атмосфера ворожості, що сформувалася в радянському суспільстві, виявилася наприкінці 80-х рр. саме у вигляді міжетнічних конфліктів, першим з яких був вірмено-азербайджанський, пов'язаний з проблемою територіальної приналежності Нагірного Карабаху. Соціально-психологічна атмосфера дозволила конфлікту поширитися і перетворитися на взаємний геноцид та відкритий військовий конфлікт. До того ж офіційна Москва обрала позицію, яка не сприяла приборканню конфліктної ситуації. Замість того, щоб стати арбітром та посередником у розв'язанні проблеми, радянське керівництво почергово підтримувало то азербайджанську, то вірменську сторони, що, врешті-решт, призвело до недовіри центральній владі як вірмен, так і азербайджанців. Апофеозом такої політики стало введення радянських військових частин до Баку, що спричинило загибель десятків мирних громадян. Не маючи Москву за авторитет, конфліктуючі сторони змушені були шукати посередників в особі міжнародних організацій, зусиллями яких вдалося призупинити бойові дії. Після розпаду Радянського Союзу негативний характер міжнаціональних відносин став дестабілізуючим фактором політичного життя новоутворених держав. Це виявилось в сепаратистських рухах Придністров'я, Абхазії, Чечні, Криму.

Якщо в Чечні та Абхазії ці рухи сформувалися на основі історичної боротьби їхніх народів за самовизначення, то в Придністров'ї та Криму зустрічаємося з феноменом «нових національних меншин», тобто меншин, які виникли у зв'язку з розпадом великої держави. Внаслідок такого розпаду частина переважаючого в певному регіоні новоутвореної держави етносу опинилася в статусі етнічної меншини і відмовляється приймати цей новий для неї статус. Ситуацію в Криму ускладнює присутність ще однієї національної меншини – кримських татар, взаємини якої передусім з російською громадою складаються напружено через негативний історичний досвід цих взаємин.

Таким чином, тоталітарне минуле не сприяє побудові конструктивних міжнаціональних відносин, а також здатності до конструктивної взаємодії державних органів та політичних об'єднань, що репрезентують інтереси національних меншин. Несправедливе минуле є чинником, який має вияв насамперед в існуванні серед представників певних національних меншин переконань про «історичні образи» щодо них з боку держави, в якій вони проживають.

Дія цього чинника помітна не тільки в нашій країні, але й, наприклад, в Іспанії, яка також порівняно недавно позбулася тоталітарного минулого. Саме в період існування франкістського режиму сформувався ряд проблем взаємодії центрального уряду з регіонами, які виявилися в радикалізації національного руху, особливо на прикладі країни басків. Баскський сепаратизм сягає корінням середньовіччя. У 1894-1895 рр. була утворена Баскська націоналістична партія (БНП), яка і сьогодні залишається однією з найвпливовіших політичних партій у Басконії. Ліквідація франкістським режимом автономії Басконії сприяла значному зростанню націоналістичних настроїв. У 1962 р. група лівих націоналістів виходить з БНП та утворює самостійну політичну організацію «Еускаді та свобода» (ЕТА). На першому з'їзді БТА засновано військовий, політичний, робітничий та культурний фронти боротьби проти режиму. ЕТА самовизначилася як «революційний рух за національне визволення». Його мета – створити самостійну баскську державу, яка повинна увійти до Європейського співтовариства на федеративній основі. Єдиним реальним засобом для досягнення цієї мети в умовах фашистського режиму проголошувалося «революційне контрнасильство». Його тактикою було обрано руйнування створеного національною партією образу баскського народу як миролюбного за природою та використання досвіду Франко – ефективного застосування насильства. На базі політичного крила ЕТА у 1971 р. засновано партію «Ері Батасуна», метою якої було також утворення баскської держави. Коли після смерті Франко в Іспанії розпочалися демократичні реформи, ЕТА зайняла суперечливу позицію. З одного боку, вона проголосила підтримку руху за демократію. Але разом із тим ЕТА вважає збройну боротьбу єдиним засобом досягнення мети. Наприкінці 1976 р. ЕТА відновила терористичну діяльність.

Проведений у жовтні 1975 р. референдум проголосив утворення автономії Басконії. Надання автономії дещо зменшило підтримку ЕТА з боку громадськості, однак у середині 80-х рр. у Басконії розпочалося нове піднесення націоналістичних настроїв, зумовлених нерозв'язаністю проблеми баскської автономії, непослідовною політикою уряду, наявністю гострих суперечностей між ним та національним урядом Басконії як у розумінні ряду положень статуту автономії, так і в способах її реалізації.

У країнах з тоталітарним минулим на міжнаціональних відносинах негативно позначається атмосфера нетолерантності, що зумовлює взаємні, часто завищені претензії влади та національних меншин. Як показали результати соціологічного моніторингу, в Україні спостерігається зростання упередженості у сфері міжнаціональних відносин щодо росіян, євреїв, поляків, румунів, «україномовних» українців. Але йдеться не про посилення національних упереджень, а про те, що відповіді респондентів щодо їхньої наявності стають «щирішими» (тобто адекватними реальним почуттям і відносинам етнічних

суб'єктів). Відзначено низький рівень національної толерантності, що ускладнює відносини державних інституцій з національними організаціями.

Передумови виникнення та своєчасне упередження нетолерантності потребують:

- а) вивчення і задоволення політичних, культурно-освітніх та інформаційних потреб національних меншин;
- б) відповідних заходів щодо повернення і облаштування депортованих народів;
- в) формування засад демократичного суспільства, міжетнічного миру і злагоди;
- г) повернення до активного суспільно-політичного життя країни історично традиційних етнічних громад, які проживають в Україні.

Для вивчення культурно-освітніх та інформаційних запитів національних меншин відповідним управлінським структурам необхідно:

- а) систематично проводити поетапне соціально-психологічне дослідження таких запитів, починаючи з численних і закінчуючи нечисленними етнічними групами, а також депортованими народами;
- б) аналізувати результати цих досліджень з метою прогнозування змісту, форм і обсягів задоволення культурно-освітніх та інформаційних потреб цієї категорії громадян України;
- в) удосконалювати комплексну загальнодержавну програму оптимального задоволення культурно-освітніх та інформаційних потреб національних меншин і депортованих народів України;
- г) постійно вести інформаційний моніторинг як позитивного, так і негативного вияву етнополітичного процесу й повернення та облаштування депортованих народів на Україну.

Для розвитку в Україні засад демократичного суспільства, міжетнічного миру і злагоди необхідно:

- а) формувати серед різних соціальних верств і професійних категорій українського суспільства соціальну потребу толерантного і поважного ставлення до потреб національних меншин і корінних народів;
- б) проводити комплексні науково-теоретичні, науково-практичні конференції, семінари, симпозіуми, рекомендації яких обов'язково доводилися б до широких кіл громадськості та владних структур держави для практичного застосування в управлінні суспільством;
- в) залучати вчених соціологів, етнополітологів, психологів, економістів, інших спеціалістів до вивчення цих складних проблем з метою вироблення і втілення в національне життя подальших практичних рекомендацій.

Така діяльність має вестися постійно на основі відповідної концепції політичного розвитку України.

Досвід Ради Європи у формуванні толерантних відносин

Рада Європи намагається привернути увагу до проблеми захисту прав національних меншин одночасно як на правовому, так і на політичному рівнях. На політичному рівні робота організації спрямована на встановлення і збереження клімату довіри та взаєморозуміння між різними групами, які утворюють суспільство. Рада Європи сприяє зусиллям в цій галузі двома способами:

1. Пропонує свою допомогу та поради кваліфікованих експертів органам державної влади з метою підготовки достовірних договорів, розробки національних заходів або політики, що стосується положення тієї чи іншої меншини.
2. Сприяє реалізації експериментальних проектів на низовому рівні, спрямованих на встановлення добрих відносин між меншинами та «місцевою» більшістю.

Продовженням цієї роботи стало створення програми «Заходи щодо встановлення довіри у громадянському суспільстві», в якій були об'єднані заходи превентивного характеру з тим, щоб не допустити переростання напружених ситуацій у серйозні конфлікти. Всі ці заходи мають практичний характер і мають на меті сприяти ліквідації бар'єрів, які роз'єднують громади, дозволяючи людям висловлюватися та довідуватися про конкретні проекти і разом працювати над ними. Такий обмін досвідом вважається ефективним способом, який дозволяє людям краще пізнати та зрозуміти один одного і утримує їх від насильства як засобу вирішення проблем. Найважливіша властивість усіх цих проектів полягає в тому, що вони здійснюються на умовах партнерства з неурядовими організаціями. Проектами, що реалізуються сьогодні, є міжкультурний центр професійної підготовки та досліджень у Тимішоарі (Румунія) та регіональна двомовна (естонсько-російська) телестудія в Естонії.

Проблема захисту прав національних меншин вимагає також поглиблення координації зусиль Ради Європи з іншими міжнародними міжурядовими організаціями. Зокрема, після того, як ОБСЄ заснувала посаду Верховного комісара в справах національних меншин, Рада Європи налагодила тісні стосунки з ним у виконанні його функцій.

Європа – це багате розмаїття традицій та культур. Падіння «залізної завіси» у 80-х рр., яке дозволило налагодити стосунки між Сходом та Заходом, і майже цілковите скасування прикордонного контролю між державами-членами Європейського Союзу в майбутньому зроблять таке розмаїття ще більш очевидним. Відкритість суспільств та дух толерантності продовжуватимуть процес трансформації цього розмаїття в безцінне багатство народів Європи.

У різні часи історичного розвитку Європи співіснування різних традицій та культур часто перебувало під загрозою. Релігійні переслідування XVI та XVII ст., єврейські погроми у Європі, знищення в концтаборах євреїв, циган, інвалідів під час Другої світової війни, недавні жажливі «етнічні чистки» в колишній Югославії є найгіршими проявами нетерпимості.

Принцип терпимості є гарантією збереження в Європі відкритого і такого, що поважає культурну самобутність, суспільства, до якого ми прихильні. Сприяння терпимості та поваги до інших людей – складова частина роботи Ради Європи з моменту її заснування.

Глави держав та урядів держав-членів Ради Європи під час зустрічі у Відні в 1993 р. підкреслили небезпеку того, що історія має властивість повторюватися, та висловили стурбованість із приводу «сьогоднішнього відродження расизму, ксенофобії та антисемітизму, розвитку атмосфери нетерпимості, збільшення актів насильства (особливо стосовно мігрантів), поведінки, яке принижує людську гідність, а також випадків дискримінації, що його супроводжують». Для

того, щоб протидіяти таким загрозам, Рада Європи надала пріоритетного значення антидискримінаційним заходам у всіх сферах своєї діяльності (політичній, освітній, культурній, юридичній, соціальній, на рівні місцевих та регіональних органів влади, з молоддю). Підписанням Віденської декларації 9 жовтня 1993 р. держави-члени Ради Європи взяли на себе політичні зобов'язання щодо найенергійнішої боротьби з проявами расизму, ксенофобії, антисемітизму і нетерпимості.

У 1994 р. було засновано *Європейську комісію проти расизму і нетерпимості (ЄКРН)*, завданням якої стало посилення правових і політичних гарантій проти будь-яких проявів дискримінації та посилення міжурядового співробітництва в усіх галузях діяльності Ради Європи. Зокрема, перед ЄКРН поставлені такі завдання: робити огляд законодавства держав-членів Ради Європи, практичної політики або інших заходів, спрямованих на боротьбу з расизмом, ксенофобією, антисемітизмом і нетерпимістю, а також оцінювати їхню ефективність; пропонувати здійснення подальших заходів на місцевому, національному та європейському рівнях; давати державам-членам рекомендації загальнополітичного спрямування.

Європейська комісія проти расизму і нетерпимості здійснює моніторинг ситуації щодо проявів расизму і нетерпимості в державах-членах Ради Європи шляхом застосування «покрайнього підходу». Такий підхід передбачає поглиблене дослідження становища в кожній країні-члена Ради Європи як передумову для розробки і висунення конкретних пропозицій. На основі глибокого аналізу ситуації комісія допомагає національним урядам урегулювати певні конфлікти або подолати певні недоліки в цій сфері. Доповіді щодо ситуації в кожній країні оприлюднюються. Вже оприлюднено доповіді ЄКРН по Бельгії, Болгарії, Греції, Данії, Естонії, Ірландії, Іспанії, Італії, Литві, Ліхтенштейну, Люксембургу, Мальті, Нідерландах, Німеччині, Норвегії, Польщі, Португалії, Російській Федерації, Словаччині, Словенії, Сполученому Королівстві, Фінляндії, Франції та Швейцарії. Публікація доповідей є початком постійного і активного процесу обміну думками між ЄКРН та державними органами кожної із держав-членів Ради Європи з тим, щоб знайти рішення проблемам расизму та нетерпимості, які стоять сьогодні перед Європою.

Новим і важливим утворенням у структурі Ради Європи і запровадженій нею системі захисту прав людини є *інститут Уповноваженого Ради Європи з прав людини*. Інститут Уповноваженого з прав людини, на відміну від Європейського Суду з прав людини, не передбачатиме юридичних функцій, а буде «сприяти вивченню, усвідомленню та повазі до прав людини, втілених у правозахисних інструментах Ради Європи». Серед функцій Уповноваженого визначено, зокрема, «встановлювати можливі недоліки в законодавстві та практиці держав-членів з точки зору їх відповідності правам людини, визначеним в інструментах Ради Європи, сприяти ефективній імплементації цих стандартів державами-членами та допомагати, за їх згодою, їх намаганням усунути такі недоліки».

Уповноважений має право на свій розсуд і в межах своїх повноважень вчиняти дії за будь-якою інформацією, яку він отримує від будь-яких органів або осіб. Він готує рекомендації, висновки та доповіді, у тому числі подає щорічну доповідь Комітету Міністрів та Парламентській Асамблеї. До його компетенції належить прямий контакт з урядами держав-членів Ради Європи.

Серед перших важливих кроків Уповноваженого РЄ з прав людини слід відзначити здійснення ним ознайомчого візиту до Російської Федерації, включаючи регіон Північного Кавказу. Відповідну доповідь Уповноважений подав на розгляд Комітету Міністрів та Парламентської Асамблеї.

Отже, головне завдання інституту Уповноваженого Ради Європи з прав людини – політичними методами забезпечувати повну і ефективну повагу в усіх державах-членах до вимог правозахисних інструментів Ради Європи (конвенцій, хартій, рекомендацій, резолюцій тощо).

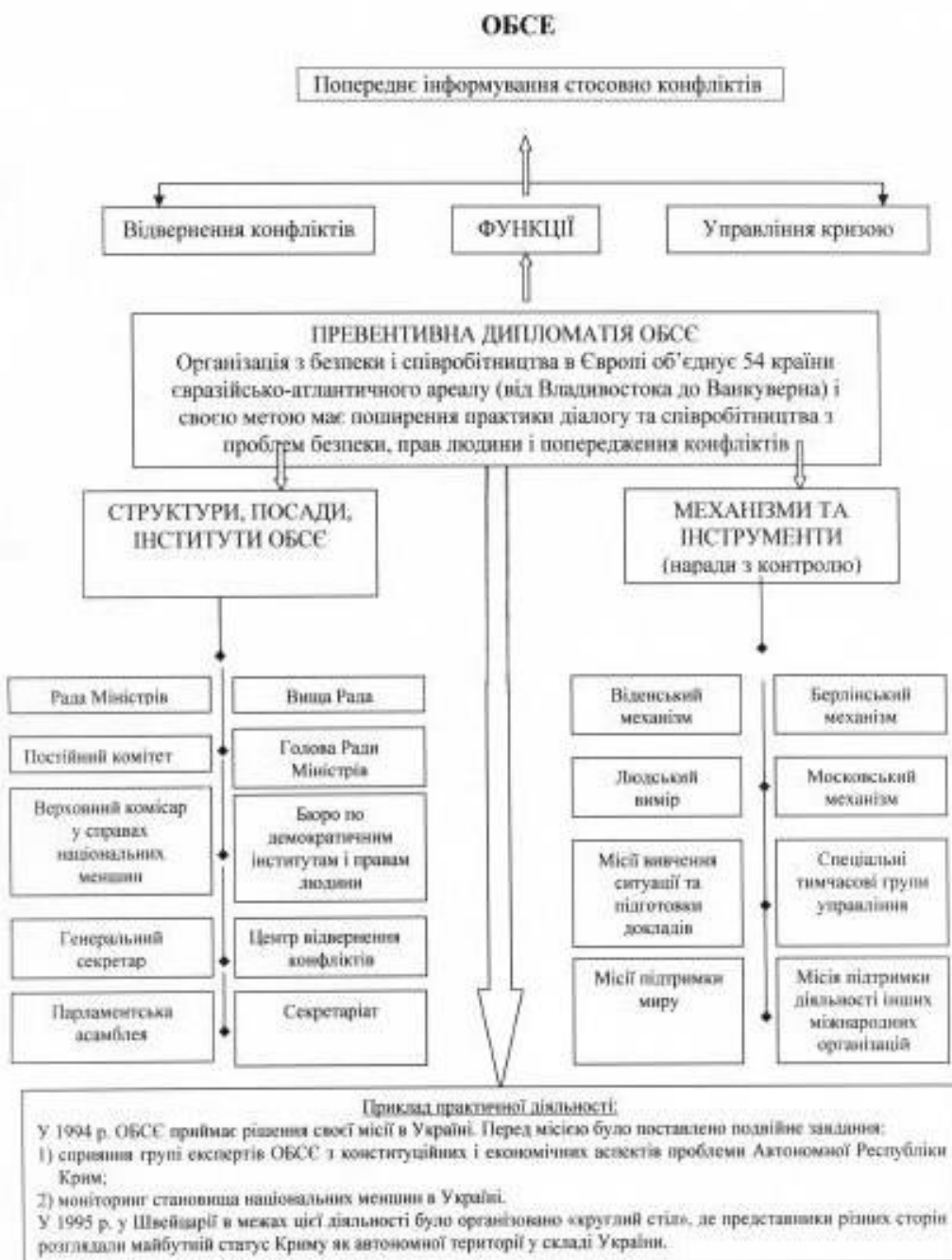

Рис. 5. Організаційна структура ОБСЕ

Унікальним і найбільш прийнятним для більшості держав у нинішніх умовах можна назвати досвід Ради Європи. Методи організації не передбачають яких-небудь різких демаршів або руйнівних військових операцій. Рада Європи виходить з того, що країни, які передусім самі зацікавлені в дотриманні високих стандартів, зокрема у сфері прав людини, взаємодіють з організацією на основі взаємної довіри і добросовісності. Тому Рада Європи в першу чергу прагне допомогти своїм учасникам розібратися в тих проблемних ситуаціях, які виникають на території країн-членів організації і входять до її компетенції.

Основним прикладом співпраці Ради Європи з ООН залишається діяльність обох інститутів у Косово. Взаємодія Ради Європи з ОБСЄ зараз також в основному зводиться до здійснення міжнародних домовленостей відносно Косово. Проте представники цих європейських організацій проводять зустрічі для обміну думками і з інших гострих для Європи питань (Молдова, Нагірний Карабах, Чечня).

Зупинимося на діяльності Ради Європи в Косово щодо врегулювання кризової ситуації. Було вжито заходів, направлених на полегшення гуманітарної ситуації, яка виникла в результаті кризи в Косово. В Тирані почали працювати декілька співробітників і спеціалістів Ради Європи. З 1 квітня 1999 р. в Тирані приступив до виконання своїх обов'язків спеціальний представник Генерального секретаря пані Рейхант Акант. Співробітники і спеціалісти, які відряджувалися до Тирані в рамках заходів, здійснюваних різними департаментами Ради Європи у взаємодії з владами Албанії, міжнародними і неурядовими організаціями працюють у першу чергу для надання допомоги біженцям. Ось деякі з важливих заходів:

1. Сприяння в підготовці біженців до повернення (реєстрація біженців, видача їм посвідчень особи, возз'єднання сімей). На прохання албанського уряду Рада Європи надала послуги юристів-спеціалістів з реєстрації біженців і оформленні документів, які посвідчують особу. Реєстрація і видача документів важливі не тільки для ідентифікації біженців, але й для збору інформації для возз'єднання сімей і пошуку зниклих безвісти, для розподілу продовольства та іншої допомоги і забезпечення свободи пересування при поверненні біженців додому або при переміщенні їх до інших країн.
2. Сприяння в оцінці порушень прав людини відносно населення регіону і розробка відповідних рекомендацій. Рада Європи разом з іншими міжнародними організаціями проводить для місцевих неурядових організацій навчальну програму щодо контролю за дотриманням прав людини. Крім того, Комісія Парламентської Асамблеї з рівності можливостей жінок і чоловіків відправила в регіон місію під керівництвом голови комісії Іветти Руді для збору інформації про випадки згвалтування, які мають місце в умовах збройного конфлікту. Повідомлення про торгівлю жінками в таборах і навколо них спонукали Раду Європи зайнятися наданням допомоги щодо попередження таких фактів і роз'яснення небезпеки, яку становить такий вид діяльності. Департамент із прав людини видав для неурядових організацій і робітників таборів листівку, яка попереджує жінок і дівчат про можливу небезпеку, що їм загрожує, і на якій зазначені номери телефонів і адреси, за якими можна звернутися за допомогою в надзвичайній ситуації.

3. Участь в наданні посттравматичної психологічної допомоги постраждалим біженцям і переміщеним особам, а також іншим жертвам, особливо жінкам і дітям; надання їм належної медичної допомоги. Разом з ЮНІСЕФ Рада Європи проводить спеціальну навчальну програму для спеціалістів і добровольців, які працюють з дітьми в Албанії і Македонії.
4. Надання допомоги дітям і молоді шляхом створення польових навчальних і культурних закладів в місцях їх тимчасового розселення.

Що стосується співпраці Ради Європи з Росією, то організація проводить активну політику відносно врегулювання конфлікту в Чечні та відновлення прав людини в цьому регіоні. 24 червня 2000 р. голова Комітету Міністрів, міністр закордонних справ Італії Ламберто Діні і Генеральний секретар Ради Європи Вальтер Швіммер відвідали Москву для проведення на високому рівні консультацій відносно Чеченської Республіки. Російська влада підкреслила важливість участі Російської Федерації у Раді Європи і її відданість статутним цілям та основоположним принципам Ради. Зі свого боку, Комітет Міністрів РЄ засудив проведення військової операції в Чечні і визнав порушення нею прав людини. Комітет Міністрів визнав необхідність захисту територіальної цілісності будь-якої держави і боротьби з тероризмом із дотриманням при цьому прав людини, хоча єдиним розв'язанням чеченської кризи, яка може привести до постійного миру і стабільності, є політичне рішення, засноване на справжньому діалозі. Також було відзначено, що в регіоні досягнуті певні зрушення, зокрема в світлі рекомендацій Парламентської Асамблеї; їх можна вважати першими елементами політичного процесу, який може перерости у відновлення суспільства в Чечні. Здійснювані заходи спрямовані на відбудову, правової держави і дотримання прав у Чеченській Республіці, яка є складовою частиною Російської Федерації. Рада Європи запропонувала свою допомогу у виробленні остаточного статусу Чеченської Республіки. Комітет Міністрів закликав Росію не припиняти своїх зусиль і не зупинятися на досягнутому.

Робота представників Ради Європи в регіоні зосереджена в таких галузях:

- дотримання прав людини і проблеми переміщених осіб;
- надання загальної допомоги створенню і розміщенню федеральної судової системи в республіці;
- організація судової допомоги особам, які перебувають в ув'язненні у зв'язку з кримінальними справами;
- допомога чеченським громадянам, які прагнуть розшукати родичів;
- організація заходів щодо виявлення правопорушень, вчинених незаконними збройними формуваннями, зокрема, у зв'язку із захопленням заручників;
- сприяння заходам щодо виявлення правопорушень, вчинених членами збройних сил та представниками федеральних сил;
- контроль над використанням фондів, які виділяються на відбудову Чеченської Республіки.

Європейський комітет з попередження катувань та нелюдських або принижуючих гідність покарань чи поведінки організував два відвідування Північного Кавказу (з 26 лютого по 4 березня і з 20 по 27 квітня 2000 р.), за результатами яких його делегація провела обмін думками з російськими владними структурами. Попередня доповідь після першої поїздки була опублікована з дозволу російських державних структур.

Цікавим є питання про відносини Ради Європи й України, яка приєдналася до цієї найавторитетнішої організації 9 листопада 1995 р. На сьогодні Україна виконала переважну більшість своїх зобов'язань перед Радою Європи, взятих під час вступу до цієї організації, в тому числі всі свої зобов'язання щодо підписання багатосторонніх договорів Ради Європи (конвенцій, угод, хартій, протоколів). 16 із 17 міжнародно-правових інструментів Ради Європи, за якими Україна мала зобов'язання щодо ратифікації, набули чинності для нашої держави. Єдиним винятком є Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, і зараз розглядається питання про її ратифікацію.

5 квітня 2000 р. Асамблея провела окреме обговорення питання «Репатріація та інтеграція кримських татар» на основі доповіді лорда Понсонбі (Великобританія), підготовленої за підсумками його ознайомчої візиту до Києва та Автономної Республіки Крим. Метою цієї доповіді було привернення уваги країн-членів Ради Європи до гуманітарного становища кримськотатарського народу. В результаті Асамблея ухвалила Рекомендацію № 1455 (2000 р.) щодо репатріації та інтеграції кримських татар, в якій дала відповідні настанови Комітету Міністрів РЄ, а саме: посилити діалог з міжнародними організаціями в справі допомоги кримським татарам; запросити Україну приєднатися до Банку розвитку Ради Європи та доручити останньому вивчити можливість надання допомоги кримським татарам, зокрема у вирішенні проблем їхнього облаштування та соціальної інфраструктури; запросити Євросоюз посилити свою участь у проєктах допомоги кримським татарам і закликати держави-члени РЄ надати ефективну допомогу Україні на дво- та багатосторонньому рівнях через їхню участь у реалізації цільових проєктів, спрямованих на вирішення проблем кримських татар; закликати Росію, Казахстан, Киргизстан і Таджикистан провести двосторонні переговори з Україною з метою спрощення процедур надання громадянства України кримським татарам.

Асамблея також запросила уряд України та регіональні органи влади Автономної Республіки Крим вивчити досвід інших країн-членів Ради Європи стосовно представництва національних меншин у світлі відновлення та гарантування прав кримських татар щодо навчання кримськотатарською мовою та використання їхньої мови у приватних та офіційних справах.

20 червня 2000 р. відбувся робочий візит до Ради Європи Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Ніни Карпачової. На засіданні Керівного комітету Ради Європи вона виступила з доповіддю, в якій поділилася з високими експертами своїми думками про сучасні проблеми захисту прав людини в Європі і, зокрема, в Україні. Особливий наголос у доповіді було зроблено на проблемі запобігання порушенню прав людини, яке має сьогодні глобальний характер. Ніна Карпачова підкреслила, що саме Рада Європи має необхідний потенціал для створення такого нового механізму. Увага європейських експертів була привернута також до необхідності реального втілення в життя принципів рівноправності та недискримінації. Доповідь українського Обудсмена була позитивно сприйнята в Раді Європи і впливатиме на підвищення міжнародного іміджу України. Активна дискусія за підсумками доповіді засвідчила велику зацікавленість європейських експертів до ситуації щодо прав людини в Україні.

Отже, стосунки з Радою Європи стають все вагомим чинником розвитку внутрішніх етно-політичних процесів та правової системи в Україні.

Конструктивного значення набула активна діяльність Ради Європи щодо захисту прав національних меншин. Рамкова конвенція про захист національних меншин та Європейська хартія регіональних мов або мов меншин є важливими інструментами Ради Європи, які розгорнуто та конкретизовано формулюють основні засади й основні права етнічних меншин і сприяють їхньому активному включенню у всі сфери суспільного життя. Заходи організації в цій сфері мають велике значення і є вагомим внеском у запобігання етнічних конфліктів і сприяють встановленню безпеки на континенті.

Запитання і завдання

1. Проблеми етнотолерантності в електоральному процесі.
2. Наведіть приклади етнотолерантності.